

A tankönyvelemzés módszertani kérdései

Eőry Vilma

1. A tankönyvkutatásról

A modern tankönyvkutatás is jelentős múlttal rendelkezik már Magyarországon. Az utóbbi évtizedekben a komplex kutatási szemlélet fokozatosan lesz egyre koherensebb, az egyes részterületek speciális feladatai pedig folyamatosan rajzolódnak ki a szakirányú tanulmányokban (vö. elsősorban Dárdai Ágnes 2002), és a kutatásban elért eredmények mérhetők a nemzetközi kutatási eredményekhez is (Dárdai Ágnes 2005). A tankönyv maga összetett dolog: tekinthető médiumnak, amely világ- és értékszemléletre nevel, valamint szaktudományi ismereteket tartalmaz; tekinthető tanulási eszköznek, amely valamilyen feltételeket teremt a tanuláshoz; valamint tekinthető árunak, piaci terméknek. Az első kettő jelentőségét az oktatásban nem lehet vitatni, és abból a szempontból a harmadikat sem, hogy a nagy választék lehetőséget ad a legjobb tankönyvek kiválasztására. Mindegyik szempontból születtek, születnek tanulmányok, zajlanak viták. Számunkra most azonban a tartalom fontos, tehát a tankönyv mint szemléletformáló, ismeretközvetítő taneszköz, amely valamilyen feltételeket teremt a tanuláshoz.

2. A tankönyvek szövege

A szemléletformáló és ismeretátadó tartalmat a tágabb értelemben vett tankönyvszöveg: a nyelvi szöveg, valamint az illusztrációk, ábrák stb., sőt az egész könyv kiállítása: látványa, tipográfiája együtt közvetítik. Ezeknek a vizsgálata a tankönyv információátadási potenciálját teszi mérlegre. Ennek a kutatásnak talán a legfontosabb területe a szűkebb értelemben vett nyelvi szöveg vizsgálata, hiszen a tartalom kifejtése a szövegben történik meg. S bár ez így van, éppen a tankönyv nyelvi szövegének kutatásában vannak fehér foltok, az elért eredmények mellett is. Talán az lehet az oka, hogy a nyelvvel folyamatosan foglalkoztak ugyan hosszú évtizedek óta, de azzal, hogy mennyire tölti be a funkcióját, mennyire érthető és tanulható a szöveg, éppen bonyolultsága miatt kevésbé. Sokkal „mutatósabb”, látványosabb eredményeket értek el a kutatók a tankönyv vizuális eszközeinek elemzésében, hiszen a vizualitás kutatása a vizuális technikák fejlődésével együtt hatalmas léptekkel fejlődik. Nem állíthatjuk, hogy a szövegtan nem kínálna lehetőséget a szakszerű szövegvizsgálatra, mégis többször tapasztaljuk, hogy csak a legkönnyebben megközelíthető

szókincset mérik. Ilyen jellegű elemzésekre épült pl. az a kutatás, amelynek alapján meghatározták, hogy a tankönyvszöveg minősítésének nyelvi kritériumai közé tartozik, hogy hány idegen, illetve szakszó lehet egy oldalon, és hány karakterből állhat egy-egy mondat (Kojanitz 2004). E nem mellékes adatok mellett azonban szó sem esik pl. a mondatok, ill. a szöveg kapcsolódásairól, logikájáról, kifejtettségéről, igaz, ezek kevésbé mérhetők mechanikusan.

A szövegegészet figyelembe vevő tankönyvszöveg-kutatás azonban szerencsére megélné a utóbbi években, és szintén szerencsére egyre inkább az empirikus kutatás irányába tolódott el (pl. B. Fejes 2002, 2005, valamint pl.: Simon 2001; Laczkó 2004a, 2004b, 2006 stb.). Mindazonáltal továbbra is előttünk áll az a feladat, hogy módszereket dolgozzunk ki az érthető tankönyvszöveg kritériumainak teljesebb leírásához (vö. Eöry 2008).

3. A tankönyvszöveg-kutatás tudományos kerete

Az elmúlt években Amerikában kialakult egy alkalmazott nyelvtudományi terület, az oktatáslingvisztika (Educational Linguistic), amelyről összefoglalóan a *The Handbook of Educational Linguistics 2008* tájékoztat. E tudományág két nagy területet ölel fel. Egyrészt (sőt túlnyomórészt) az idegennyelv-, ill. az anyanyelvoktatással kapcsolatos nyelvészeti kérdésekkel foglalkozik, megközelítésmódja elsősorban neurolingvisztikai, pszicholingvisztikai, szociolingvisztikai stb. Másrészt a nyelvnek mint az oktatás és a tanulás eszközeinek vizsgálata a tárgya. E területnek két nagyobb kutatási iránya van: a tankönyvszöveg-kutatás, valamint a tanóra nyelvhasználatának kutatása. A megközelítés általában funkcionális nyelvészeti, de sajnos sokszor nem kellően szöveg szemléletű, a vizsgálatok a gyakorlatban e keretben is többször kiragadott nyelvi mutatók alapján (szavak, szóhossz, mondat hossz stb.) vannak le következtetések.

Ebben a keretben folyik néhány éve tankönyvszöveg-kutatás az Eszterházy Károly Főiskola Magyar Nyelvészeti, valamint Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékén, és hangsúlyozottan szövegközpontú felfogásban. A továbbiakban azokat a módszertani kérdéseket tekintem át, amelyek a kutatócsoport eddigi és valószínűleg további munkájához alapul szolgálnak.

4. A tankönyvek nyelvének érthetőségvizsgálata

A tankönyvszöveg-kutatás eddigi tapasztalatainak alapján kijelenthető, hogy a szöveg érthetőségéről csak akkor tudunk releváns értékelést adni, ha érvényesítjük a funkcionális grammatikai szemléletet. A szövegnek bármely jellemzője csak a szövegegész (sőt a tágabb kontextus), ill. a jellemzőnek az abban elfoglalt helye figyelembevételével vizsgálható, és csak így nevezhető meg mint a szövegértést befolyásoló tényező. A szövegértés-elemzés módszertanát mindezek figyelembevételével szükséges kidolgozni.

Ahhoz, hogy megállapíthassuk a „neuralgikus” pontokat, illetőleg ezek sorát, szövegértés-vizsgálatokat kell végeznünk. Meg kell határozni, mely tanulói csoportok vesznek részt a felmérésben, mekkora lesz a reprezentatív minta a vizsgált jelenségek mérhetőségéhez. Ki kell választanunk a felmérésben/felmérésekben részt vevő tanulói csoportokat, meg kell szerveznünk a felmérést magát. A tanulói csoportok életkorának meghatározása a legegyszerűbb feladat: a kutatási kapacitástól függően lehet ugyanis egyetlen vagy több korcsoportot megjelölni. Esetünkben célszerű több korcsoportot kijelölnünk, ugyanis a szöveg érthetőségének kritériumai korosztályonként várhatóan változnak. Az „érthető szöveg” leírásához azonban nincs szükség pl. arra, hogy ugyanazt a mintát ismételten vizsgáljuk, az összehasonlítás itt statikus eredmények, az egyes korosztályi mutatók között történik. Hasznos, ha a felmérést különböző: városi, falusi, kis létszámú, nagy létszámú és különböző színvonalú iskolákban vegyesen végezzük, s a szükséges „szociális” adatokat, akár a nemzet is a kérdőívben feltüntetjük. Nagy segítséget jelenthet, ha kapcsolatban vagyunk az adott iskolákban oktató pedagógusokkal, akik segítenek szervezni, esetleg a tesztek is kitöltetik.

A felmérésben használt értelmezendő szövegek szerencsés esetben többféle tantárgynak a korosztálynak megfelelő és valóban használt tankönyvből származnak. Itt ügyelnünk kell arra, hogy a felmérésben használt szöveg a tanulók által már tanult anyagból és a tankönyvszöveg különböző típusú részszövegeiből (definíció, kifejtő szöveg, megjegyzés, feladat stb., ehhez az egri kutatócsoport a könyvtár segítségével egy másfajta célra is használható tankönyvadatbázist létesít) álljon. Kontrollvizsgálatra természetesen használhatók a még nem tanult tananyagból származó szövegek, sőt külön kívánatosak a nem tankönyvszövegek is.

A tesztek összeállításában ma már számtalan minta van segítségünkre, hiszen amióta rendszeressé váltak az országos (2001, 2003, 2004, 2006, 2007), illetve nemzetközi (PIRLS 2001, 2006, PISA 2000, 2003, 2006, 2009) kompetenciamérések, méghozzá a szövegértés területén is, az eleinte nem túl jó eredmények hatására is előtérbe került ez a szempont: az iskolák alkalmazzák a tesztek gyakorlásként, ellenőrzésként, sőt, az emelt szintű érettséginek meghatározó részévé vált (a legutóbb mért jó eredmények nem utolsó sorban bizonyára ennek a változásnak köszönhetőek). A tesztek összeállításában törekednünk kell arra, hogy a kérdések a megértésnek különböző területeit érintsék, mindazt, amit az adott korosztálytól a pedagógia elvár. Különböző jellegű, a szöveg különböző mélységeit érintő kérdéseket tegyünk tehát fel: legyen benne információkeresés: (*Fejezd be a mondatot...!, Nevezd meg...!, Válaszolj a kérdésre...!* stb.), a jó és rossz válasz közti választás (*Húzd alá a megfelelő választ!*), ok-okozati összefüggés megkeresése (*Magyarázd meg, miért... , következtetés (Milyen kapcsolatot találsz...?).* A feladatok egy része legyen tehát olyan, hogy a megoldás

pontosan benne legyen a szövegben (könnyebb, különösen a fiatalabb korosztályoknál), de legyenek olyanok is, amelyeket csak a jelentés-összefüggések alapján, nem „szó szerint” lehet megoldani. Nagyon jó felmérési módszer az, amelyben az értelmezendő, nehezebb szöveget egyszerűbben megfogalmazva egy külön pontban értelmeztetjük, esetleg a két szöveg közti összefüggések felismerésére is rákérdezhetünk. Ez utóbbiak a különböző nyelvi megformálás módú szövegek megértése közti különbséget mérik. A tankönyvszövegeknek az érthetőség szempontjából lényeges nyelvi jellemzőire pedig éppen ezek a különbségek mutatnak rá. (A mellékletben található egy olyan próbateszt, amely 6. osztályos tanulók szövegértését méri, és abban is van egy ilyen feladat, a 11. (vö. http://www.tanitokklubja.hu/images/stories/letoltesek/feladatlap_olvasas_szovegertes.doc.)

Az értékelés feladata itt nem a tanulói teljesítményeknek, hanem a szöveg-érthetőség nyelvi jellemzőinek kimutatása a tesztek megoldásai alapján. Reprezentatívnak számító mennyiségű válasz alapján várhatóan kirajzolódnak azok a szövegjellemzők, amelyek különösen befolyásolják a szövegértés fokát az adott korosztályban. Feltételezésünk és próbafelméréseink szerint ebben a szöveg szerkesztésének „logikája”, valamint kifejtettsége főszerepet játszik, a további vizsgálatok a jellemzőket nyilván bővítik, és fontosságuk szerint rangsorolják is őket. A teljes felmérés és elemzés után szükség lesz majd kontrollvizsgálatra, amellyel a már vizsgált csoportokban olyan szövegek segítségével ellenőrizzük az elemzés eredményeit, amelyeknek az érthetőség szempontjából releváns jellemzőit már „javítottuk”.

5. Várható eredmények és a hasznosítás

Eredményként várhatóan olyan szövegjellemzőket kapunk, amelyeknek csak egy része lesz „megszámlálható” (pl. szakszavak, idegen szavak), s ezek valószínűleg nem is a legjelentősebb jellemzők lesznek. A többi részük olyan szövegszerkesztési, elemkapcsolási, kifejtettségbeli sajátosság lesz, amelyek egy olyan szakszöveg jellemzőit írják le, amely az adott korosztály számára már érthető: követhető, felfogható, tanulható és visszaadható. Ezeknek az eredményeknek a publikálása, eljuttatása a felhasználókhöz: a tankönyvminősítőkhöz és tankönyvírókhoz, ez lesz a kutatócsoport feladata.

Irodalom

Dárdai Ágnes, 2002: A tankönyvkutatás alapjai. Pécs: Dialóg Campus.

Dárdai Ágnes, 2005: A tankönyvkutatás nemzetközi és hazai pozíciói. *Iskolakultúra* 10, 120–126. p.

Eőry Vilma, 2008: Milyen a jó tankönyvszöveg? In Medve Anna–Szépe György (szerk.): *Anyanyelvi nevelési tanulmányok III.* Iskolakultúra, Budapest, 7–16. p.

B. Fejes Katalin, 2002: *A tankönyvszöveg szintaktikai jellemzői.* Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.

B. Fejes Katalin, 2005: Szintaktikai és szemantikai jegyzetek egy PISA-teszt mondatához. In *Szintaxis és koreferencialitás.* Szeged: JGyFK, 39–48. p.

Kojanitz László: Tankönyvértékelés, tankönyvanalízis, tankönyvkutatás <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=file&kod=Tankonyvdialogusok-I-05.pdf>.

Kojanitz László, 2004: A tankönyvek használhatóságát meghatározó minőségi összetevők elemzése és összehasonlítása. Oktatási Minisztérium, <http://www.om.hu/main.php?folderID=965>

Laczkó Mária, 2004a: Egy szöveg- és szóértési felmérés tanulságai. I. rész. *Tanító* 4, 6–8. p.

Laczkó Mária, 2004b: Egy szöveg- és szóértési felmérés tanulságai. II. rész. *Tanító* 5, 8–9. p.

Laczkó Mária, 2006: Szövegértési teljesítmény a szöveg típusának függvényében. *Iskolakultúra* 9, 39–57. p.

Simon Orsolya, 2001: Ötödik és hatodik osztályosok szövegértési mutatói. *Iskolakultúra* 11, 92–100. p.

Spolsky, Bernard – Hult, Francis, 2008: *The Handbook of Educational Linguistics* http://www.tanitokklubja.hu/images/stories/letoltesek/feladatlap_olvasas_szovegertes.doc

Függelék

Feladatlap szövegértés felméréséhez

Az iskola neve, címe:

Osztály:

Nem:

Olvasd el a tankönyv (Takács Etel: A magyar nyelv könyve 5–6. Nemzeti Tankönyvkiadó) **következő részletét!**

A tömegkommunikációs eszközök (a sajtó, a rádió, a televízió) „egyirányú csatornán” közvetítenek információkat; a „címezettek” ugyanis közvetlenül nem válaszolhatnak a „feladó”-nak: egy-egy műsorra vonatkozó gondolataikat, véleményüket más úton – telefonon, levélben – juttathatják el az újság, a rádió, a televízió szerkesztőségébe.

Az említett tömegkommunikációs eszközök tájékoztató közleményeihez hasonló az ismeretterjesztő könyvek információközvetítő szerepe is. A regények és versek másfajta eszközökkel: a művészi kommunikáció eszközeivel közvetítik az író vagy a költő gondolatait, érzéseit, állásfoglalását. Az irodalmi műveket másképpen olvassuk, mint az ismeretterjesztő könyveket: az elbeszélő művek cselekménye és a lírai versek képei mögött a hozzánk is szóló üzeneteket keressük. A képzőművészet és a zeneművészet alkotásai sajátos kódrendszerben: a formák, a színek, a hangok „nyelvén” szólnak hozzánk.

A szöveg megértését bizonyítsd a feladatlap megoldásával! A válaszadáshoz használd a szöveget!

1. Fejezd be azt a mondatot, amelyik igaz a most olvasott szövegre!

A tömegkommunikációs eszközök egyirányú csatornán közvetítenek információkat, ugyanis .....

.....

Az ismeretterjesztő könyvek egészen más formáját valósítják meg a kommunikációnak, mint a tömegkommunikáció, mert .....

.....

.....

Az irodalmi műveket és az ismeretterjesztő szövegeket ugyanúgy olvassuk, mert .....

.....

1	
2	

2. Húzd alá azt a mondatot, amely igaz a most olvasott szövegre!

A rádióhallgatók közvetlenül válaszolhatnak a rádióban hallott információkra.

Az ismeretterjesztő könyvekben nem egyirányú kommunikáció valósul meg.

A képzőművészet és a zeneművészet nem valamely emberi nyelven szól hozzánk, hanem formák, színek, hangok segítségével.

3	
4	

3. Hogyan nevezi a szöveg a kommunikáció két résztvevőjét?

.....

.....

5	
6	

4. Milyen tömegkommunikációs eszközökről van szó a szövegben?

Sorold fel őket!

.....

.....

7	
8	
9	

5. Hogyan nevezi a szöveg alkotója a regényeket és a verseket együtt?

Két szóval válaszolj!

.....

.....

10	
----	--

6. Mihez hasonlít az ismeretterjesztő könyvek információközvetítő szerepe?

.....

.....

11	
----	--

7. Sorold fel a képző- és zeneművészetben használt kódrendszereket!

.....

.....

12	
13	
14	

8. Magyarázd meg, miért olvassuk másképp az irodalmi műveket, mint pl. az ismeretterjesztő szövegeket!

.....

.....

.....

15	
16	
17	

9. Mely irodalmi műveknek van cselekményük?

.....

.....

18	
----	--

10. Mi tartozik a szöveg a 2. bekezdése szerint a nem irodalmi, de művészi kommunikációhoz?

.....

.....

19	
20	

11. Olvasd el a következő szöveget!

Ha gondolkodunk, tanulunk, tulajdonképpen magunkkal beszélgetünk. Ha a barátoddal találkozol, egyszer te beszélsz, egyszer ő, és ez így folytatódik. Ha este otthon vagytok, és mindenki a konyhában van, apa, anya Juli meg te felváltva beszéltek, és mindenki hallgatja a másikat. Ha egyszerre beszéltek, nem értitek egymást, az nem is igazi beszélgetés. Ha tévét nézel, a műsorvezető nemcsak hozzád beszél, hanem mindenkihez, aki éppen tévét néz, és nem szólhatsz vissza neki, de ha mégis mondasz valamit, arról ő nem tud.

Milyen kapcsolatot találsz az első szöveg és e rövid szöveg között? Fogalmazd meg röviden!

.....

.....

.....

21	
22	
23	

Javítókulcs

A tanulók teljesítményét itemenként, azaz a feladatmegoldásokat részössze-
tevőkre bontva értékeljük, így differenciált eredményt kaphatunk arról, hogy
egy-egy feladat megoldásakor mi okozott problémát a tanulónak. Az itemeket
sorszámokkal láttuk el (l. a feladatok végén a keretben). Minden itemre, meg-
oldásrészletre – a javítókulcsban megadott – helyes megoldás esetén 1-1 pont
adható. Ha a megoldás nem felel meg a javítókulcsban megadott kritériumnak,
értéke 0 pont.

A felmérés értékelése

A feladat száma:	Az item sorszáma:	A helyes válasz:
1. feladat	1.	A tömegkommunikációs eszközök kezdetű mondat jó befejezése. (Pl.: ugyanis a hallgató, a néző nem szólhat bele a beszélgetésbe, vagy más, az szöveg tartalmának megfelelő indoklás.)
	2.	Csak az 1. mondatot fejezte be. Ha más mondatot is befejezett, 0 pont. (Ez az item a válaszadás biztonságát mutatja.)
2. feladat	3.	A képzőművészet és a zeneművészet kezdetű mondat aláhúzása.
	4.	Csak a 3. mondatot húzta alá. Ha másat vagy más is aláhúzott, 0 pont. (Ez az item a megoldás biztonságát mutatja.)
3. feladat	5–6.	(5) címzettnek és (6) feladónak
4. feladat	7–9.	(7) sajtó, (8) rádió, (9) televízió
5. feladat	10.	irodalmi művek
6. feladat	11.	a tömegkommunikációs eszközök tájékoztató közleményeihez
7. feladat	12–14.	(12) a formák, (13) a színek, (14) a hangok „nyelve”
8. feladat	15.	Mert a művészi kommunikáció eszközeivel közvetítik az író vagy a költő gondolatait, érzéseit, állásfoglalását.
	16.	Mert az elbeszélő művek cselekménye és a lírai versek képei mögött a hozzánk is szóló üzeneteket keressük.
	17.	A mondat értelmes.
9. feladat	18.	Az elbeszélő műveknek
10. feladat	19–20.	(19.) A képzőművészet és (20) a zeneművészet
11. feladat	21.	Mindkettő a kommunikációról szól.
	22.	Mindkettő az egyirányú és a nem egyirányú kommunikációról szól.
	23.	Értelmesen fogalmazta meg a gondolatát.

A tanulók feladatmegoldásait a javítókulcs használatával értékeljük. Az egyes itemekre adható 1 vagy 0 pontot a feladatlapon, az adott item sorszáma mellett tüntessük fel. A teljesítmények kiértékeléséhez készítsünk összesítő táblázatot. Bal szélére írjuk egymás alá a tanulók nevét vagy kódszámát, a fejrészbe pedig vízszintes irányban sorszámozva adjuk meg a feladat sorszámát. A tanulók feladatlapjáról írjuk be a táblázatba a megfelelő sorszámnál szereplő értéket: 1 vagy 0.

A feladat száma:	1. feladat:	2. feladat:	3. feladat:
Az item száma:	1. 2.	3. 4.	5.
A	1 0	1 1	0
B	0 0	1 0	1
C	1 1	1 1	1

Valamennyi adat bevitele után a táblázaton kirajzolódik a teljesítménytérkép. Leolvashatók a sikeres területek – ahol az 1-esek tömörülnek –, és a 0 pontokkal fedetten körvonalazódnak a gyengeségek.

Metodické otázky analýzy učebníc (Zhrnutie)

Štúdia, vychádzajúca zo súčasnej situácie výskumu učebníc, analýzu učebnicového textu umiestňuje na paletu výskumu učebníc spolu s mnohými inými zložkami. Opodstatnenosť analýzy učebnicového textu vidí autor v tom, že problematika čítania s porozumením a učenia textu – popri iných činiteľoch – nie je zanedbateľná ani z hľadiska kvality učebnicového textu. Pojem jeho kvality je taktiež mnohostranný: obsahuje mnoho pedagogických aspektov, napr. veku primeranosť textu, štruktúrovanosť učiva (učivo by nemalo obsahovať neadekvátny počet nových a neznámych pojmov).

Obzvlášť dôležité hľadisko je však miera porozumenia textov venovaných samotným žiakom, t. j. textov učebníc. Čomu vlastne nerozumejú alebo iba ťažko rozumejú? Ktoré prvky tejto bariéry pramenia z vekových osobitostí, ktoré z nedostatočnej úrovne vedomostí a ktoré zas zo stvárňovania textu, z jeho zoštylizovania? Prezentovaný výskumný projekt hľadá odpovede na uvedené otázky, pričom vedúci tohto projektu v štúdiu koncipuje plánovaný postup výskumu a demonštruje doteraz vykonanú prácu.

The Methodological Issues of Textbook Analysis (Summary)

The paper is based on the study of textbook research and locates the textbook analysis in the scene of manifold components dealing with textbook analysis. The present paper takes textbook analysis important, because besides the questions of literacy and learning – among other things – the quality of the text book is also important. The idea of a textbook quality is also a complex concept with many aspects of pedagogical

features, e.g. how much the text is adequate for the students' age, the appropriate scale of progress with the subject matter (e.g. there should not be a too big number of new phrases, concepts what the given age group has not learnt, or that has not been explained to them in an appropriate way).

But the really important aspect is to find out how much the students understand from the book's text. What is hard or even impossible for them to understand? What causes comprehension problems because of the lack of knowledge, the style, and the linguistic formation? A research project is trying to find the answers to these questions. The head of the project is trying to propose the outline of the project in this paper and describes the work that has already been done.